

POWSTANIE I POCZĄTKI DZIAŁALNOŚCI TOWARZYSTWA SZTUK PIĘKNYCH I RZEMIOSŁA ARTYSTYCZNEGO NA TLE PRZEMIAN MODERNIZACYJNYCH U PROGU XX W.

EWA BARYLEWSKA-SZYMAŃSKA
<https://orcid.org/0000-0003-0887-3714>

Muzeum Gdańska
Instytut Historii
Polskiej Akademii Nauk

Streszczenie: Towarzystwo Sztuk Pięknych i Rzemiosła Artystycznego (Verein für Kunst und Kunstgewerbe) powołano do życia w lipcu 1905 r. Podczas zebrania założycielskiego uchwalono jego statut, a na czele Towarzystwa stanął miejski radca Ernst Goeritz. Wśród członków pierwszego Zarządu znaleźli się nauczyciele akademicki, artyści i przedstawiciele kulturalnej elity miasta.

Samodzielnie Towarzystwo działało stosunkowo krótko, bo do 1913 r., kiedy to połączyło się z Towarzystwem Sztuk Pięknych. Do życia społecznego początku XX w. w Gdańsku wniosło ożywcze wartości, propagując nowe trendy w sztukach plastycznych i rzemiośle. Zaproponowało innowacyjne w Gdańsku metody współpracy z publicznością – przygotowywanie kilku niewielkich ekspozycji w każdym sezonie, wykłady, wspólne zwiedzanie zabytkowych obiektów. Przywiązywało także duże znaczenie do estetyki i typografii wydawanych druków ulotnych – zaproszeń, programów oraz katalogów.

Dzięki takim działaniom Towarzystwo wywarło znaczący wpływ na postawy gdańszczyzan i ich otwartość na nowe trendy artystyczne. Działalność Towarzystwa wpisuje się tym samym w ogólnoniemiecki ruch reform (Reformbewegung), charakterystyczny dla przełomu XIX i XX w. w Niemczech, który m.in. zakładał odnowę rzemiosł artystycznych.

Słowa kluczowe: gdańskie stowarzyszenia, sztuki piękne, rzemiosło artystyczne, początek XX w., edukacja kulturalna

Creation and initial operations of the Fine Arts and Artisanal Handicraft Society within the modernization of the early 20th Century

Abstract: A new organization was established in July 1905, under the name of the Fine Arts and Artisanal Handicraft Society (Verein für Kunst und Kunstgewerbe). During the founding meeting its statute was passed to regulate its operations. The society was headed by city councillor Ernst Goeritz and the society's first board included university teachers, artists, and members of the city's cultural elite.

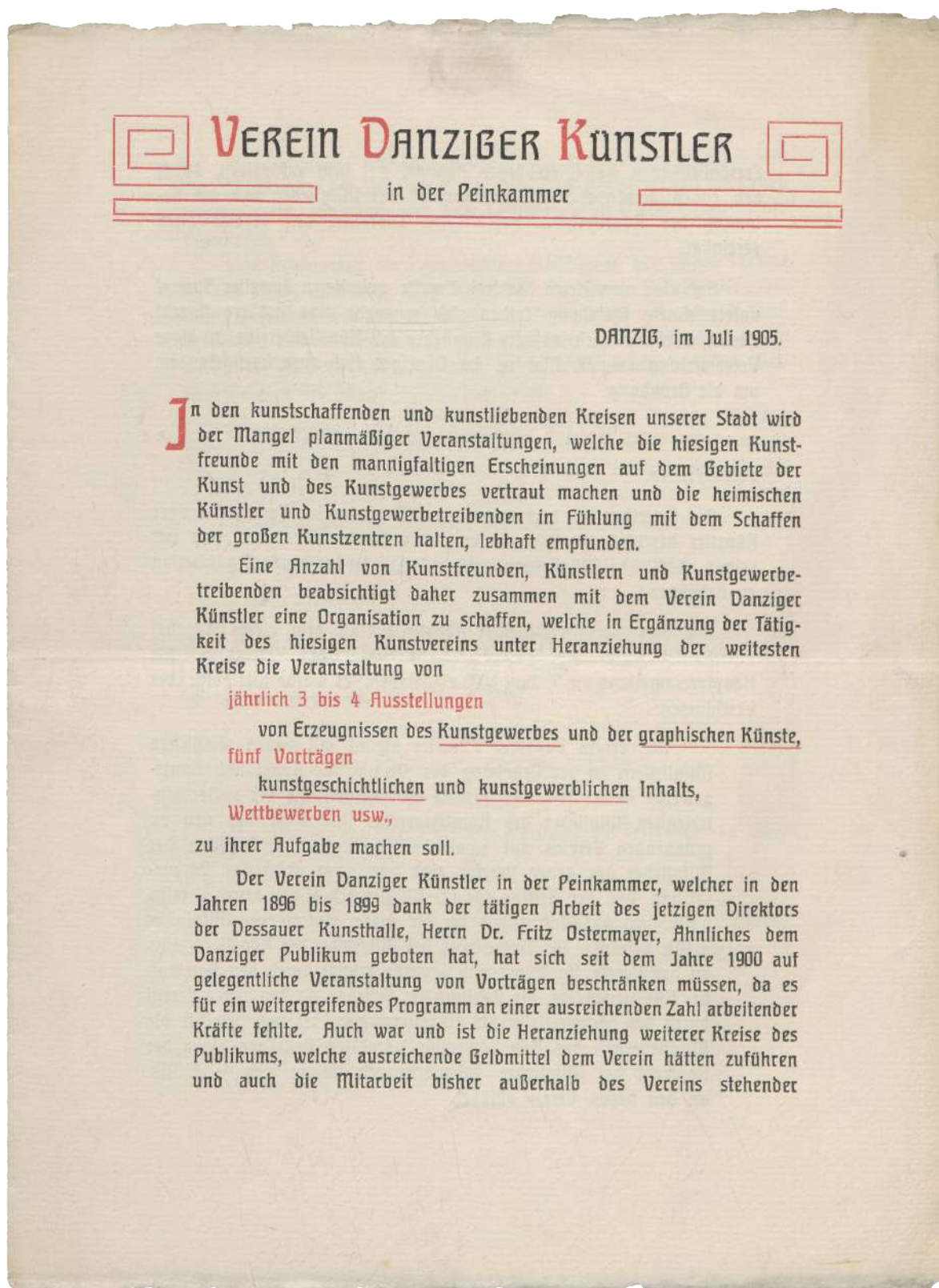
The society remained in operation for a relatively short period of time: until 1913, when it merged with the Society for Fine Arts. It introduced refreshing values to the social life of Gdańsk of the early 1900s, promoting new trends in arts and crafts. It suggested new methods of cooperating with the public: preparing a number of small exhibitions in each season, lectures, and group tours of monuments. Much emphasis was also placed on the aesthetics and typography of printed ephemera: invitations, programmes, and catalogues.

Thanks to such endeavours the society significantly influenced the attitude of the population of Gdańsk and their openness to new artistic trends. The activity of the Society is, therefore, a part of the reform movement (Reformbewegung) which was visible throughout Germany in the late 19th and early 20th Century and posited – among other issues – the renewal of artisanal handicraft.

Keywords: societies of Gdańsk, fine arts, artisanal handicraft, early 20th Century, cultural education

W lipcu 1905 r. Zarząd Towarzystwa Gdańskich Artystów w Katowni (Verein der Danziger Künstler in der Peinkammer)¹ wydał druk ulotny skierowany do swoich członków (il. 1), w którym poinformował, że kilkunastu miejscowych wielbicieli sztuk plastycznych, artystów i rzemieślników uprawiających rzemiosła artystyczne we współpracy z ich Towarzystwem postanowiło założyć nowe stowarzyszenie². Pomysłodawcami byli miejski radca Ernst Goeritz³

- 1 Towarzystwo Gdańskich Artystów w Katowni założone zostało w 1893 r. i skupiało miejscowych artystów, architektów oraz zainteresowanych sztuką gdańszczan. Erich Keyser jako datę założenia Towarzystwa podał rok 1894. E. Keyser, *Baugeschichte der Stadt Danzig*, Köln – Wien 1972, s. 438. W polskiej terminologii używana jest też nazwa Związek Gdańskich Artystów z Katowni. M. Gliński, *Towarzystwo Przyjaciół Sztuki (Kunstverein)*, https://gdansk.gedanopedia.pl/gdansk/?title=TOWARZYSTWO_PRZYJACI%C3%93%C5%81_SZTUKI [dostęp: 28 lipca 2023].
- 2 Polska Akademia Nauk Biblioteka Gdańska (dalej cyt.: PAN BG), Od 6382/23, Verein der Danziger Künstler in der Peinkammer, Juli 1905, bez pag. W tym miejscu dziękuję pani dr Anecie Kwiatkowskiej z Pracowni Dokumentów Życia Społecznego PAN BG za życzliwą pomoc w dotarciu do rozproszonych dokumentów.
- 3 Ernst Goeritz (1872, Reszel – 1931, Charlottenburg) ukończył w 1891 r. Gimnazjum Miejskie w Gdańsku, odbył studia prawnicze, a 29 grudnia 1903 r. wybrany został etatowym miejskim radcą i członkiem Zarządu Miejskiego na okres 12 lat (do 1916 r.). Funkcję objął 29 marca 1904 r. Dane biograficzne zestawiono na podstawie: G. Schoemann, *Das städtische Gymnasium in Danzig von 1858 bis 1908. Festschrift zur Feier des dreihundertundfünfzigjährigen Bestehens*, [Danzig 1908], s. 86, poz. 655; *Neues Adressbuch für Danzig und Vororte 1907*, [Danzig] 1907, Teil IV, s. 32; *Personalnachweisung der Danziger Gemeindeverwaltung und mit derselben in Verbindung stehenden Verwaltungen und Anstalten*, Jg. 1907, Danzig 1907, s. 2; PAN BG, Od 21295 8° – [nekrolog], [w:] 1931–1932 Kunstverein [Programy Towarzystwa Sztuk Pięknych], bez pag.; [nekrolog], „Danziger Neueste Nachrichten”, Nr 203 z 31 sierpnia 1931 r. oraz noty biograficznej autorstwa Mirosława Glińskiego (*idem*, *Leksykon biograficzny*, s. 199, komputeropis). Za pomoc w dotarciu do *Leksykonu biograficznego* i kartoteki dr. Glińskiego wdzięczna jestem dr. Januszowi Dargaczowi z Muzeum Gdańska.

1. Pierwsza strona komunikatu dla członków Towarzystwa Gdańskich Artystów w Katowiu, lipiec 1905 r.
Ze zbiorów PAN Biblioteki Gdańskiej

i Erich Albert Stumpf⁴, właściciel znanej firmy złotniczej i jubilerskiej „Moritz Stumpf & Sohn”. To działanie można w pewnym sensie potraktować jako inicjatywę generacyjną, obaj byli niemal rówieśnikami, w tym czasie mieli około 30 lat.

27 maja odbyło się pierwsze spotkanie organizacyjne w hotelu „Danziger Hof”, w trakcie którego w gronie kilkunastu osób omówiono przygotowania do powołania stowarzyszenia. Zaproponowano również jego nazwę – Towarzystwo Sztuk Pięknych i Rzemiosła Artystycznego (Verein für Kunst und Kunstgewerbe) i zapewne przygotowano statut. Obecni podczas tego spotkania artyści, należący do Towarzystwa Gdańskich Artystów w Katowni, zaproponowali aktywny udział w pracach organizacji. Potwierdzone to zostało przez ogół członków 7 lipca podczas walnego zebrania. Równocześnie ściśle określono warunki finansowe uczestnictwa w obu stowarzyszeniach, łącznie z poborem składek członkowskich.

Formalnie do powołania Towarzystwa Sztuk Pięknych i Rzemiosła Artystycznego doszło 14 lipca 1905 r. Zebranie odbyło się w tym samym co uprzednio hotelu. W programie umieszczono dwa punkty: omówienie i przyjęcie statutu oraz wybór władz⁵.

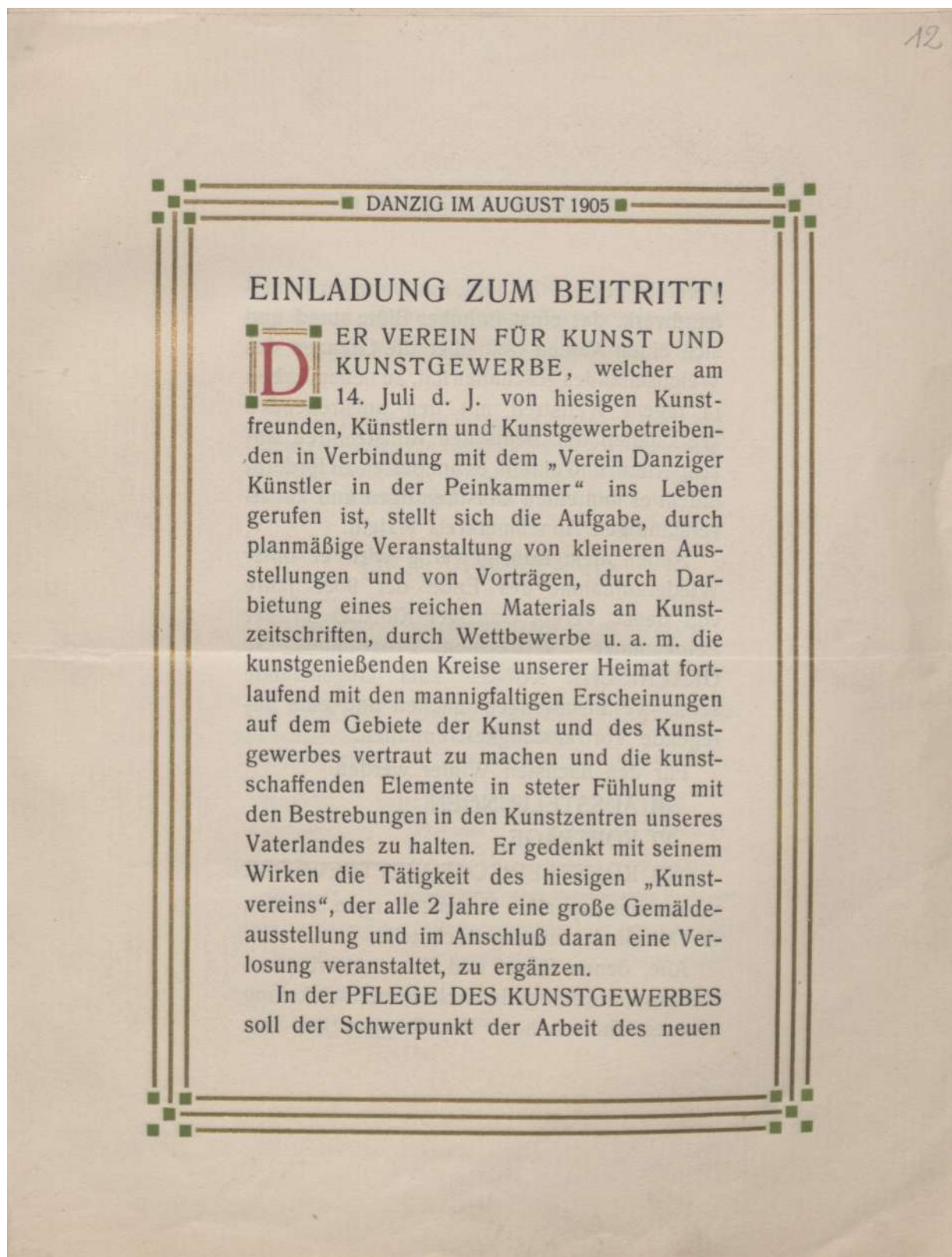
Na podstawie druków ulotnych prześledzić można argumenty uzasadniające utworzenie nowego stowarzyszenia. We wstępie wymienianej ulotki Towarzystwa Gdańskich Artystów z Katowni podkreślono, że wśród zainteresowanych sztuką i rzemiosłem artystycznym odczuwalny był brak odbywających się regularnie wydarzeń przybliżających nowe trendy w sztuce i rzemiośle. Mankamentem było również to, że miejscowi artyści i twórcy rzemiosła artystycznego nie mieli stałego kontaktu z głównymi ośrodkami artystycznymi, a w związku z tym nie znali najnowszych trendów i tendencji.

Zbliżonej argumentacji użyto w pierwszych drukach opublikowanych już po powołaniu nowego stowarzyszenia do życia – w zaproszeniu do wstąpienia w szeregi Towarzystwa (Einladung zum Beitritt – il. 2) i w odezwie, którą można uznać za programową (w tytule zawierała nazwę stowarzyszenia) (il. 3)⁶. Za najważniejszy cel uznano konieczność edukowania gdańszczan, czemu miało służyć budzenie ich zainteresowania sztukami pięknymi i rzemiosłem artystycznym oraz promowanie współczesnej wytwórczości rzemieślniczej. Równocześnie we wszystkich przytaczanych dokumentach podkreślano, że nowe stowarzyszenie

4 Erich Albert Stumpf (1877, Gdańsk – 1943, Gdańsk) od 1898 r. był jedynym właścicielem znanej i cenionej firmy złotniczej. Praktykował w wiodących europejskich ośrodkach złotniczych. W omawianym tu kontekście istotne jest to, że przeniósł na grunt gdański nowe secesyjne wzory i nowe technologie. W 1903 r. otworzył sklep przy ul. Długiej (Langgasse) 30 w sercu Głównego Miasta, a w 1907 r. w sąsiedniej kamienicy (nr 29) zorganizował salon rzemiosła artystycznego (Kunstgewerbehaus). M. Abramowicz, A. Frąckowska, *Srebro od pokoleń. Zarys dziejów firmy i rodziny Stumpfów*, [w:] *Srebro od pokoleń. Gdańscy złotnicy Stumpfowie 1804–1945*. Katalog wystawy Muzeum Gdańska, red. A. Frąckowska, Gdańsk 2019, s. 22–23, 28.

5 PAN BG, Od 6382/23, Verein der Danziger Künstler in der Peinkammer, Juli 1905, bez pag.

6 PAN BG, Od 5327.18, *passim*; Archiwum Państwowe w Gdańsku (dalej cyt.: APG) 361/240, s.1–3, 4–7.

2. Apel o przystąpieniu do Towarzystwa Sztuk Pięknych i Rzemiosła Artystycznego, sierpień 1905 r.
Ze zbiorów PAN Biblioteki Gdańskiej

Verein für Kunst und Kunstgewerbe

Durch unser Vaterland geht seit einigen Jahren eine frische Bewegung, welche an Stelle der im Jahrhundert der Naturwissenschaft und der Technik einseitig gepflegten Verstandeskultur wieder eine harmonische Entfaltung der gesamten inneren und äußeren Anlagen des Menschen: eine künstlerische Kultur setzen will. In Schrift und Wort viel erörtert, kam sie zu geschlossenem Ausdruck auf dem Dresdener Kunsterziehungstage, der auch die Blicke der Fernerstehenden auf die bedeutenden Aufgaben, die der Lösung harren, lenkte. In enger Wechselbeziehung mit dieser Bewegung steht die erhöhte Bedeutung, welche das Kunstgewerbe in unserer Kultur gewinnt. Das wachsende Bedürfnis, der gesamten äußeren Umgebung — vom Hause und Wohnung bis zum geringsten Hausrat — das Gepräge einfacher charaktervoller Schönheit aufzudrücken, hat im letzten Jahrzehnt dem deutschen Kunstgewerbe, daß seit Mitte des vorigen Jahrhunderts, eigener Ideen bar, in »stilvollen« Imitationen und in hohlem Prunk exzellierte, einen gewaltigen Anstoß gegeben und ihm auf der Weltausstellung in St. Louis zu einem Ehrenplatze im Wettstreit der Nationen verholfen.

Auch in unserer Heimat hat die Bewegung Wellen geschlagen. Doch ist, was im Rahmen derselben von Privaten oder von

3. Odezwa programowa Towarzystwa Sztuk Pięknych i Rzemiosła Artystycznego, 1905 r.
Z zasobu Archiwum Państwowego w Gdańsku

ma w planie uzupełniać aktywność Towarzystwa Sztuk Pięknych (Kunstverein)⁷, którego – jak podano – działalność ograniczała się do organizacji dużych wystaw w cyklu co dwa lata, a po ich zakończeniu rozlosowywania dzieł sztuki.

W odezwie programowej nowego stowarzyszenia znalazło się interesujące stwierdzenie: „Durch unseres Vaterland geht seit einigen Jahren eine frische Bewegung [...]. In enger Wechselbeziehung mit dieser Bewegung steht die erhöhte Bedeutung, welche das Kunstgewerbe in unserer Kultur gewinnt”⁸. Pokreślono także, że i do Gdańska te trendy dotarły, jednak do tej pory działano w rozproszeniu, ponieważ brak było organizacji, która skupiłaby się na tych kwestiach. Warto również zauważyć, że w apelu o przystąpienie do towarzystwa wspomniano o damach zainteresowanych sztuką i także do nich kierowano zaproszenie, co traktować należy jako *novum*.

Rzeczywiście dla gdańskich inicjatorów powołania nowego stowarzyszenia rzemiosło artystyczne odgrywało zasadniczą rolę. W przywołanej odezwie wspomniano o dawnej świetności gdańskich rzemiosł i wyrażono chęć jej przywrócenia. Zwrócono też uwagę na techniki graficzne, które miały zostać spopularyzowane i rozwijane.

Ta deklaracja i odwołanie do sytuacji ogólnoniemieckiej wymagają kilku słów komentarza. Na przełomie XIX i XX w., a zwłaszcza w początkach XX stulecia, przez Niemcy przetaczał się ruch reform (określany łącznym terminem Reformbewegung), który objął wiele kluczowych dziedzin życia społecznego⁹. W omawianym tu kontekście ważne jest zwłaszcza zainteresowanie kwestiami architektonicznymi i mieszkalnictwem, dokonujące się w ramach nurtu określanego jako „architektura reformy” (Reformarchitektur)¹⁰.

7 Towarzystwo Sztuk Pięknych działało od 1835 r. W polskiej literaturze przedmiotu używane są nazwy w kilku wersjach. Na temat Towarzystwa zob. m.in.: H.B. Meyer, *Hundert Jahre Kunstverein zu Danzig 1835–1935*, Danzig 1935, *passim*; H. Kowalska, *Powstanie i działalność Towarzystwa Sztuk Pięknych w Gdańsku w świetle jego statutu*, [w:] *Z dziejów kultury Pomorza XVIII–XX wieku. Materiały z seminarium, Uniwersytet Gdański*, 26 X 1999 r., red. J. Borzyszkowski, Gdańsk 2001, s. 64–80; M. Mielnik, *Towarzystwo Przyjaciół Sztuki w Gdańsku (Kunstverein zu Danzig) 1835–1945. Zarys działalności*, „Rocznik Gdański”, R. 81, 2021, s. 52–70. A także M. Tulibacki, *Towarzystwo Sztuk Pięknych w Gdańsku (Kunstverein zu Danzig) w latach 1835–1873. Powstanie, organizacja, wystawy*, komputeropis udostępniony https://www.academia.edu/87746525/Towarzystwo_Sztuk_Pi%C4%99knych_w_Gda%C5%84sku_Kunstverein_zu_Danzig_w_latach_1835_1873_Powstanie_organizacja_wystawy [dostęp: 15 lipca 2023].

8 „Przez nasz kraj przechodzi od kilku lat nowy ruch. [...] W ścisłym wzajemnym powiązaniu z tym ruchem stoi zwiększone znaczenie, które uzyskuje w kulturze rzemiosło artystyczne”. PAN BG, Od 21390 4°, cz. 1, poz. 13.

9 Na ten temat zob. m.in.: *Handbuch der deutschen Reformbewegung 1880–1933*, hg. von D. Kerbs, J. Reulecke, Wuppertal-Hammer 1998, *passim*.

10 Np. S. Hofer, *Reformarchitektur 1900–1918. Deutsche Baukünstler auf der Suche nach dem nationalen Stil*, Stuttgart – London 2005, *passim*; W. Pehnt, *Deutsche Architektur seit 1900*, München 2006, s. 13–88. Rafał Makąła na określenie nurtów architektury początku XX w. w niemieckiej terminologii nazywanych zbiorczo „Reformarchitektur” wprowadził polskojęzyczny termin „architektura reformy”, co dobrze oddaje istotę zagadnienia – zob. R. Makąła, *Nawiązania do tradycji nowożytnej w ceglanej architekturze wczesnomodernistycznej północnych Niemiec*, „Porta Aurea. Rocznik Instytutu Historii Sztuki Uniwersytetu Gdańskiego”, t. 17, 2018, s. 94.

Można tu zwrócić uwagę na takie zjawiska jak: silnie zmodernizowane style historyczne, w tym odwołujące się do niemieckiej architektury około roku 1800 i słynnego domu ogrodowego Goethego, nawiązania do wątków regionalnych w niemieckiej architekturze, ale też do architektury siedzib angielskich (propagatorem tej idei był Hermann Muthesius) czy też szeroki ruch miast ogrodów¹¹.

Ruch reform w Niemczech objął także rzemiosło artystyczne, które próbowano odnowić. Wywodzący się z Anglii impuls (ruch Arts & Crafts Movement) zrewolucjonizował także obszar niemieckojęzyczny¹². W tym kontekście wskazać można także na działalność Werkbundu (powołanego w 1907 r., m.in. z inicjatywy H. Muthesiusa).

W tym okresie powstawały więc w Niemczech stowarzyszenia zajmujące się rzemiosłem artystycznym i jego odnową, a omawiane tu Towarzystwo sytuuje się w tym nurcie. Statut Towarzystwa Sztuk Pięknych i Rzemiosła Artystycznego, jak o tym wspomniano, zatwierdzono podczas zebrania założycielskiego 14 lipca 1905 r., natomiast wydano drukiem w gdańskim Wydawnictwie Kafemanna¹³ (il. 4). Statut, podobnie jak dwa inne, przytaczane już druki, cechuje starannie opracowana szata graficzna. Dowodzi to, że już poprzez pierwsze komunikaty adresowane do gdańszczan starano się wyznaczać określone standardy estetyczne.

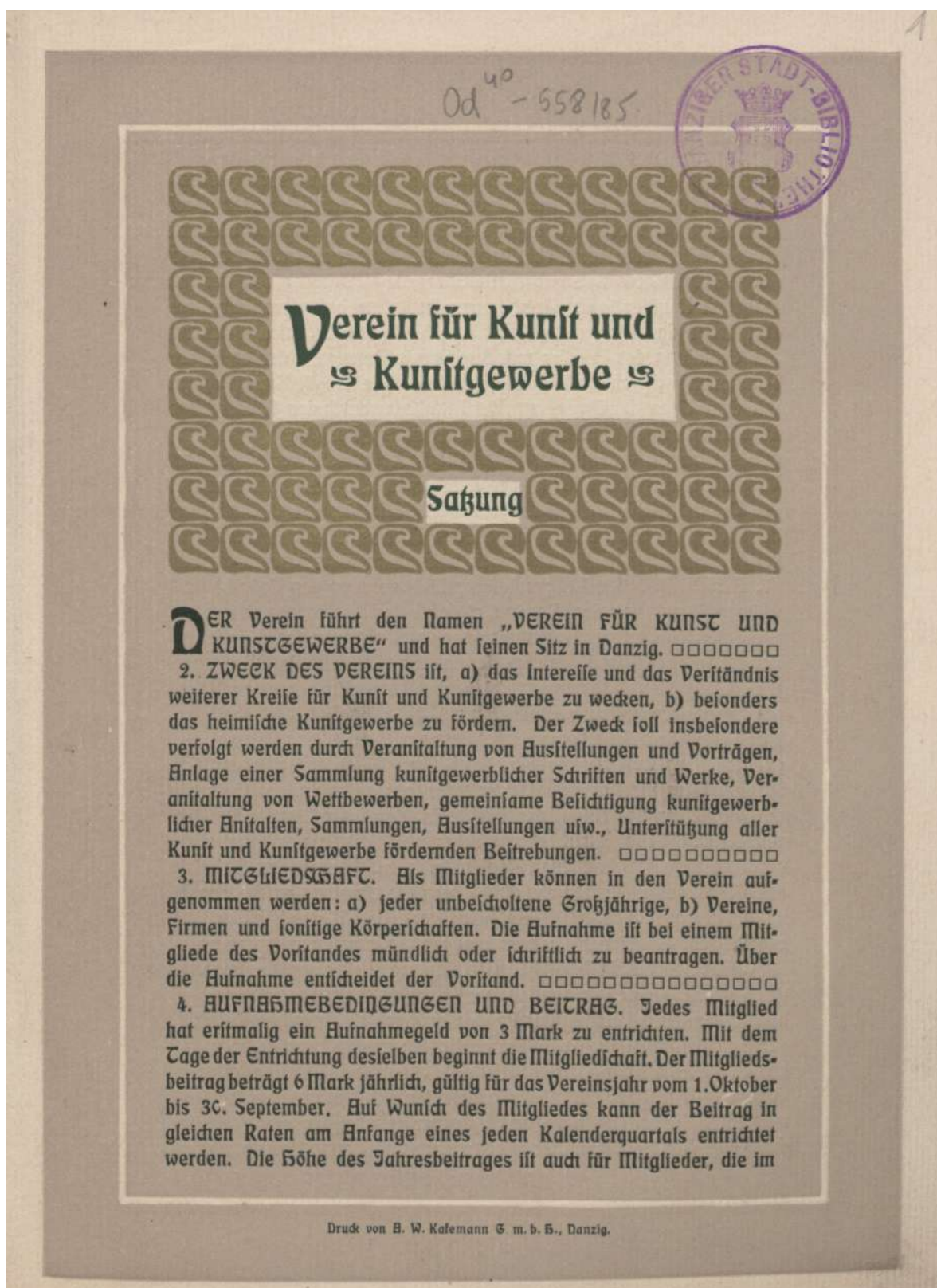
W 18 punktach Statutu podano nazwę i miejsce działalności oraz omówiono cele, jakie stawiało sobie Towarzystwo. Było to: „das Interesse und das Verständnis weiterer Kreise für Kunst und Kunstgewerbe zu wecken” oraz „besonders das heimische Kunstgewerbe zu fördern”¹⁴. Owo budzenie zainteresowania i zrozumienia dla sztuk pięknych i rzemiosła artystycznego oraz wspieranie miejscowej wytwórczości rzemiosł artystycznych nowe Towarzystwo planowało realizować, organizując wykłady i wystawy oraz wspólne zwiedzanie zakładów rzemieślniczych, zbiorów rzemiosła artystycznego i ekspozycji. Planowano też stworzenie zbioru czasopism i literatury fachowej na temat rzemiosł artystycznych i powszechnie go udostępniać. Kolejną aktywnością miała być organizacja konkursów na

11 Nurty te omawia szczegółowo S. Hofer, *Reformarchitektur 1900–1918...*, *passim*. Na temat niemieckich miast ogrodów zob. m.in.: K. Hartmann, *Gartenstadtbewegung*, [w:] *Handbuch der deutschen Reformbewegung...*, s. 289–300; A. Schollmeier, *Gartenstädte in Deutschland. Ihre Geschichte, städtebauliche Entwicklung und Architektur zu Beginn des 20. Jahrhunderts*, Münster 1990, *passim*.

12 A. Szczerki, *Wzorce tożsamości. Recepcja sztuki brytyjskiej w Europie Środkowej około roku 1900*, Kraków 2002 (*Ars Vetus et Nova*, red. W. Batus, t. 10), s. 121–157; G. Breuer, *Die englischen Vorläufer und die deutsche Kunstgewerbe-Reformbewegung um 1900*, [w:] *100 Jahre deutscher Werkbund 1907/2007*, hg. von W. Nerdinger, München 2007, s. 15–19; G. Selle, *Geschichte des Design in Deutschland*, Frankfurt am Main – New York 2007, s. 77–98 (II.2. *Die Kunstgewerbe Reform um 1900*).

13 W omawianym okresie właścicielem był syn założyciela drukarni Augusta Wilhelma Kafemanna, Otto Julius (1858, Gdańsk – 1916, Wiesbaden). M. Gliński, *Otto Julius Kafemann*, https://gdansk.gedanopedia.pl/gdansk/?title=KAFEMANN_OTTO_JULIUS,_wydawca [dostęp: 30 lipca 2023].

14 Punkt 2. Statutu.

4. Strona tytułowa Statutu z 1905 r.

Ze zbiorów PAN Biblioteki Gdańskiej

pozyskanie projektów, przede wszystkim graficznych. Preferowano te o nowoczesnym charakterze. Wreszcie ważne dla pomysłodawców było wspieranie inicjatyw na rzecz sztuki i rzemiosła.

W punkcie 3. i 4. Statutu określono warunki członkostwa i przyjęcia do Towarzystwa, a w punkcie 6. – uprawnienia jego członków. Mogły nimi zostać pełnoletnie osoby fizyczne lub prawne, takie jak stowarzyszenia, firmy i korporacje, o nieposzlakowanej opinii. Propozycję członkostwa można było zgłosić ustnie lub pisemnie każdemu z członków Zarządu. O przyjęciu nowego członka decydował Zarząd. Nowi członkowie zobowiązani byli do wniesienia trzech marek wpisowego oraz uiszczania składek rocznych w wysokości sześciu marek (niezależnie od tego, kiedy nastąpiło przyjęcie do Towarzystwa), przy czym istniała możliwość wniesienia opłat w ratach. Natomiast jednorazowa wpłata 100 marek zwalniała z wszelkich dalszych opłat i zapewniała pośmiertnie tytuł „Ehrenförderer”. Członkowie mogli nieodpłatnie uczestniczyć we wszystkich organizowanych przez Towarzystwo wydarzeniach. Rok stowarzyszeniowy zaczynał się 1 października i kończył 30 września.

W punkcie 7. Statutu omówione zostały warunki wystąpienia z Towarzystwa – taki zamiar członek winien był zgłosić przed zakończeniem roku stowarzyszeniowego (tj. do 30 września) z trzymiesięcznym wyprzedzeniem. Zarząd mógł wykluczyć osobę zalegającą z opłacaniem składek po dwukrotnym pisemnym upomnieniu. Natomiast punkt 8. Statutu poświęcono członkom honorowym, czyli osobom szczególnie zasłużonym dla działalności Towarzystwa. Wybierano ich podczas Walnego Zgromadzenia i przysługiwało im zwolnienie ze składek członkowskich. Punkt 5. Statutu poświęcono relacji z Towarzystwem Gdańskich Artystów w Katowni. Członkowie tego stowarzyszenia stawali się, bez konieczności wnoszenia wpisowego, od razu członkami nowego Towarzystwa. Zasada ta miała obowiązywać na czas zawartego pomiędzy oboma stowarzyszeniami porozumienia, a opłata składek następowała poprzez Towarzystwo Gdańskich Artystów w Katowni.

Punkty od 9. do 19. regulowały zarządzanie Towarzystwem. Reprezentował je Zarząd, który składał się z: przewodniczącego, skarbnika oraz sekretarza i ich zastępców. Zarząd wybierany był przez Walne Zgromadzenie członków na okres trzech lat zwykłą większością głosów bądź poprzez aklamację. Każdego roku jedna trzecia członków Zarządu winna była ustąpić, o czym w pierwszych dwóch latach miało zdecydować losowanie. Ustępujących można było ponownie powołać do Zarządu poprzez wybór. W przypadku gdy jeden z członków Zarządu ustąpił w trakcie roku stowarzyszeniowego, pozostałym członkom przysługiwało podczas posiedzenia prawo dokooptowania innej osoby. Nowo powołany członek Zarządu mógł pełnić swoją funkcję do końca kadencji. Szczegółowo omówiono też tryb, w jakim odbywały się posiedzenia Zarządu. Zarządowi przysługiwała możliwość powoływania specjalnych komisji, których celem było przygotowanie i realizacja wydarzeń.

Towarzystwo na zewnątrz reprezentował tzw. ścisły Zarząd. Przewidziano również możliwość powołania Zarządu Honorowego, w skład którego mogły wchodzić osoby szczególnie zasłużone dla działalności Towarzystwa.

Walne zebranie członków (Hauptversammlung) miano zwoływać raz do roku jesienią. Sprawozdanie przygotowane przez Zarząd było przekazywane do oceny dwóm członkom Towarzystwa wybranym podczas poprzedniego walnego zebrania. Istniała również możliwość zwoływania nadzwyczajnych posiedzeń, jeśli taką potrzebę zgłosiło co najmniej 20 członków. Podczas walnego zebrania, któremu przewodniczył przewodniczący Towarzystwa (lub w jego zastępstwie inny członek Zarządu), uchwały przyjmowane były zwykłą większością głosów. Rozwiązanie Towarzystwa mogło nastąpić podczas specjalnie w tym celu zwołanego walnego zebrania, a majątek Towarzystwa miał zostać przeznaczony na cel charytatywny („zu einem gemeinnützigen Zwecke”). Do realizacji określonych zadań członkowie mogli tworzyć grupy, które wybierały ze swego składu kierującego i działały w pewnych granicach odrębnie.

Spójrzmy na skład pierwszego Zarządu Towarzystwa, wybranego 14 lipca 1905 r. W jego gronie znaleźli się dwaj inicjatorzy powołania Towarzystwa do życia. Na czele, jako przewodniczący, stanął Ernst Goeritz, a skarbnikiem został Erich Stumpf. Obaj przez cały okres istnienia Towarzystwa pełnili te same funkcje i pozostali niezwykle aktywni. Kolejnymi członkami Zarządu wybrano: prof. Friedricha Ostendorfa¹⁵, któremu powierzono funkcję zastępcy przewodniczącego i dr. Franza Rickerta¹⁶

15 Friedrich Ostendorf (1871, Lippstadt – 1915, na polu walki koło Arras) w latach 1904–1907 był profesorem architektury średniowiecznej w Królewskiej Wyższej Szkole Technicznej w Gdańsku. Zapewne tutaj rozpoczął pierwsze prace nad swymi traktatami architektonicznymi, które miały uczynić go jednym z najważniejszych teoretyków nowoczesnej architektury początków XX stulecia. W Gdańsku udzielał się społecznie, był wiceprzewodniczącym Towarzystwa Gdańskich Artystów w Katowini, wchodził w skład zarządu powołanej w 1906 r. spółdzielni mieszkaniowej Nowe Szkoty. E. Barylewska-Szymańska, W. Szymański, *Wydział Architektury Wyższej Szkoły Technicznej w Gdańsku (w latach 1904–1918) i dysertacja Ottona Rollenhagena*, [w:] O. Rollenhagen, *Untersuchung und Beschreibung der Danziger Bürgerhäuser mit besonderer Darstellung der Bauten aus der Zeit der Gotik bis zur Spätrenaissance. Edition der nicht veröffentlichten Dissertation (1910–1915) / Analiza i opis gdańskich kamienic mieszczańskich ze szczególnym uwzględnieniem budowli z czasów od gotyku do późnego renesansu. Edycja niepublikowanej dysertacji (1910–1915)*, wyd. E. Barylewska-Szymańska, E. Bauer, D. Popp, W. Szymański, Marburg – Gdańsk 2008, s. 58–59; K. Bernhardt, *Oddział Architektury w dawnej Wyższej Szkole Technicznej w Gdańsku (1904–1945). Struktura, wykładowcy, koncepcje*, „Rocznik Historii Sztuki”, R. 35, 2010, s. 122, 129–131; *eadem*, *Stil – Raum – Ordnung. Architekturlehre in Danzig 1904–1945*, Berlin 2015 (Humboldt-Schriften zur Kunst- und Bildgeschichte, Bd. 19), s. 63–65.

16 Franz Rickert (1872, Sopot – 1939, Sopot) wspólnie z O.J. Kafemannem i Heinrichem Rickertem był redaktorem popularnej codziennej gazety „Danziger Zeitung”. Wspomniany w biogramie: M. Gliński, *Heinrich Rickert*, https://gdansk.gedanopedia.pl/gdansk/?title=RICKERT_HEINRICH_I,_polityk,_honorowy_obywatel_Gda%C5%84ska,_by%C5%82y_patron_ulicy [dostęp: 31 lipca 2023].

jako zastępcę skarbnika. Funkcję sekretarza objął dr Kazimir Szymanski¹⁷, a jego zastępcy – dr Felix Mayer¹⁸.

W szerszym gronie Zarządu znalazło się kolejnych 11 osób. Wśród nich byli m.in. twórcy związani ze Stowarzyszeniem Artystów w Katowni: Friedo Badt¹⁹, August von Brandis²⁰ i Emil Fentzloff²¹, jak również pełniący funkcje dydaktyczne Robert Seibke²². Miejsce w Zarządzie zajmował także prof. Albert Carsten²³, który przewodniczył komisji ds. konkursów

- 17 Kazimir Szymanski, adwokat, prowadził kancelarię przy ul. Ogarnej (Hundegasse) 91/92. W 1905 r. zamieszkiwał przy ul. Podwale Grodzkie (Stadtgraben) 20. Był także skarbnikiem Towarzystwa Gdańskich Artystów w Katowni. *Neues Adressbuch für Danzig und Vororte 1905*, [Danzig] 1905, Teil I, s. 424; *Neues Adressbuch für Danzig und Vororte 1907*, [Danzig] 1907, Teil IV, s. 108.
- 18 Felix Mayer, prawnik, wybrany 12 stycznia 1900 r. etatowym miejskim radcą, od 6 lipca 1900 r. objął stanowisko na okres 12 lat (do 1912 r.). W 1913 r. otrzymał przedłużenie do 6 lipca 1924 r. Wchodził w skład Kuratorium Miejskiej Szkoły Handlowo-Rzemieślniczej. W 1905 r. mieszkał przy dzisiejszej ul. Grunwaldzkiej (Hauptstraße) 89. Zestawiono na podstawie: *Personalnachweisung der Danziger Gemeindeverwaltung und mit derselben in Verbindung stehenden Verwaltungen und Anstalten*, Jg. 1903, Danzig 1903, s. 2; *ibidem*, Jg. 1905, Danzig 1905, s. 11, *ibidem*, Jg. 1913, Danzig 1913, s. 2; *Neues Adressbuch für Danzig und Vororte 1905*, [Danzig] 1905, Teil I, s. 267. Dalsze informacje na temat F. Mayera podał Janusz Dargacz w artykule *Organizacja Kriegshilfe für Danzig – przyczynek do dziejów Gdańska w latach I wojny światowej*, przyp. 5, w tym tomie. Autorowi dziękuję za możliwość zapoznania się z tekstem w trakcie prac nad publikacją czasopisma.
- 19 Friedo (Siegfried) Badt (1864, Poznań – 1944, Terezin), malarz i pedagog, od 1899 r. nauczał w Państwowej Rzemieślniczej Szkole Doksztalczącej (Staatliche Fortbildungs- und Gewerbeschule, po 1901 r. przemianowanej na Miejską Szkołę Handlowo-Rzemieślniczą / Städtische Handels- und Gewerbeschule). Był członkiem Towarzystwa Gdańskich Artystów w Katowni. M. Gliński, *Siegfried (Frido) Badt*, https://gdansk.gedanopedia.pl/gdansk/?title=BADT_SIEGFRIED,_artysta_plastyk [dostęp: 31 lipca 2023].
- 20 August von Brandis (1859, Berlin – 1947, Akwizgran), malarz, w latach 1904–1909 profesor Wyższej Szkoły Technicznej w Gdańsku. W czasie pobytu w Gdańsku należał do kilku stowarzyszeń o charakterze kulturalnym: Towarzystwa Gdańskich Artystów w Katowni (był członkiem zarządu), Towarzystwa Sztuk Pięknych oraz Towarzystwa na rzecz Zachowania Zabytków Budownictwa i Sztuki Gdańska (Verein zur Erhaltung der Bau- und Kunstdenkmäler Danzigs). M. Gliński, *August Friedrich Carl von Brandis*, https://gdansk.gedanopedia.pl/gdansk/?title=BRANDIS_AUGUST_von,_artysta_plastyk [dostęp: 31 lipca 2023].
- 21 Emil Fentzloff (1848, Berlin – 1925, Gdańsk), rzeźbiarz, był członkiem Towarzystwa Sztuk Pięknych i Towarzystwa Gdańskich Artystów w Katowni. M. Gliński, *Emil Friedrich Wilhelm Fentzloff*, https://gdansk.gedanopedia.pl/gdansk/?title=FENTZLOFF_EMIL_FRIEDRICH_WILHELM,_artysta_plastyk,_rze%C5%BAbiarz [dostęp: 31 lipca 2023].
- 22 Robert Seibke (1858–1916), dyrektor Miejskiej Szkoły Handlowo-Rzemieślniczej, zasiadał w Zarządzie Towarzystwa Gdańskich Artystów w Katowni. Wymieniony jako dyrektor szkoły w tabeli dodanej do hasła – M. Gliński, *Państwowa Rzemieślnicza Szkoła Doksztalcząca*; https://gdansk.gedanopedia.pl/gdansk/?title=PA%C5%83STWOWA_RZEMIE%C5%9ALNICZA_SZKO%C5%81A_DOKSZTA%C5%81CAJ%C4%84CA [dostęp: 31 lipca 2023].
- 23 Albert Carsten (1859, Berlin – 1943, Teresin), w latach 1904–1933 architekt i profesor architektury Królewskiej Wyższej Szkoły Technicznej. W Gdańsku pojawił się w związku z budową gmachów wyższej uczelni. Uczestniczył w procesie projektowania i nadzorował prace budowlane. Działał społecznie, m.in. przewodniczył Stowarzyszeniu na rzecz Zachowania Zabytków Budownictwa i Sztuki Gdańska, należał do Towarzystwa Sztuk Pięknych. W 1933 r. emerytowany, wyjechał do Berlina, prześladowany w okresie narodowego socjalizmu, wywieziony do Teresina, gdzie zmarł. R. Nieczyporowski, *U źródeł powstania politechniki w Gdańsku. Przyczynek do biografii Alberta Carstena*, [w:] *Tradycjonalizm i neotradycjonalizm w sztuce XX i XXI wieku na Pomorzu*, red. J. Tarnowski, R. Nieczyporowski, Gdańsk 2012, s. 119–132; K. Bernhardt, *Stil – Raum – Ordnung. Architekturlehre in Danzig 1904–1945*, Berlin 2015 (Humboldt-Schriften zur Kunst- und Bildgeschichte, Bd. 19), s. 66–68; K. Mizierska, *Albert Carsten*, [w:] J. Szczepański, K. Grabowski, K. Mizierska, H. Szczepańska, K. Wojtczak, *Detale Politechniki Gdańskiej. Zdobienia architektoniczne*, Gdańsk 2018, s. 22–29.

na wyłanianie projektów i Adelbert Matthaei²⁴, obaj związani z Królewską Wyższą Szkołą Techniczną. W skład Zarządu wchodził również Paul Rosenberg²⁵ i Otto Sablewski²⁶ oraz kupiec John Momber²⁷. W Zarządzie uczestniczyli także dwaj radcy rejencji – Hermann Ueberschaer i Rudolf Korn²⁸.

Dość szybko w składzie Zarządu nastąpiły zmiany, które wynikały z wycofywania się z działalności niektórych jego członków bądź ich wyjazdu z Gdańska. Ten ostatni przypadek miał miejsce na przykład, gdy prof. Ostendorf już w 1907 r. przeniósł się do Wyższej Szkoły Technicznej w Karlsruhe, a prof. von Brandis w 1909 r. do Wyższej Szkoły Technicznej w Akwizgranie.

Na podstawie analizy działalności w pierwszym roku (1905/1906) można potwierdzić, że była ona całkowicie zgodna z aktywnościami wskazanymi w statucie. Towarzystwo zorganizowało pięć wystaw, pięć wykładów i jedno oprowadzanie po zabytkowym obiekcie oraz trzy konkursy na pozyskanie projektów²⁹ (il. 5). Wystawy prezentowane były w Zespole Przedbramia – wykorzystywano salę sądową w Katowni oraz pomieszczenia w Wieży Więziennej. Ekspozycje biletowano, ale były to kwoty symboliczne, a członkom Towarzystwa przysługiwał wstęp wolny.

Przykładowo można wymienić niektóre wystawy zorganizowane w tym czasie. Pierwszą był pokaz barwnych drzeworytów japońskich, prezentowany codziennie w dniach 5–19 listopada 1905 r., w godz. 11–16. W przededniu otwarcia ekspozycji dla publiczności odbył się za zaproszeniami pokaz przedpremierowy. W tym jak dotąd jedynym znanym przykładzie partnerem wystawy był magistrat miasta. Do wystawy zaprojektowano z dużą starannością niewielki katalog z esejem Petera Jessena, zaproszenie i bilet. Autorem

24 Adelbert Matthaei (1859, Gieratdowo koło Bolesławca – 1924, Sopot), historyk sztuki, w latach 1904–1924 profesor w Królewskiej Wyższej Szkole Technicznej w Gdańsku, rektor uczelni w latach 1909–1912. Był członkiem towarzystw społecznych – Towarzystwa Sztuk Pięknych, Towarzystwa na rzecz Zachowania Zabytków Budownictwa i Sztuki Gdańska. Wchodził w skład Kuratorium Muzeum Miejskiego (Stadtmuseum). Ważną rolę odegrał w pierwszych latach kształtowania się Wolnego Miasta Gdańska, będąc posłem, a w 1921 r. stojąc na czele Zgromadzenia Ludowego (Volkstag) – E. Barylewska-Szymańska, W. Szymański, *Wydział Architektury...*, s. 57–58.

25 Paul Rosenberg, księgarz, wspólnik Willego Johna, z którym w latach 1905–1918 prowadził księgarnię przy Długim Targu (Langer Markt) 35. Księgarnia wymieniona w tabeli przy haśle: P. Paluchowski, M. Gliński, *Księgarstwo*, <https://gdansk.gedanopedia.pl/gdansk/?title=KSI%20C4%98GARSTWO#> [dostęp: 31 lipca 2023].

26 Otto Sablewski prowadził handel dziełami sztuki, jego salon mieścił się przy ul. Wały Piastowskie (Dominikswall) 13.

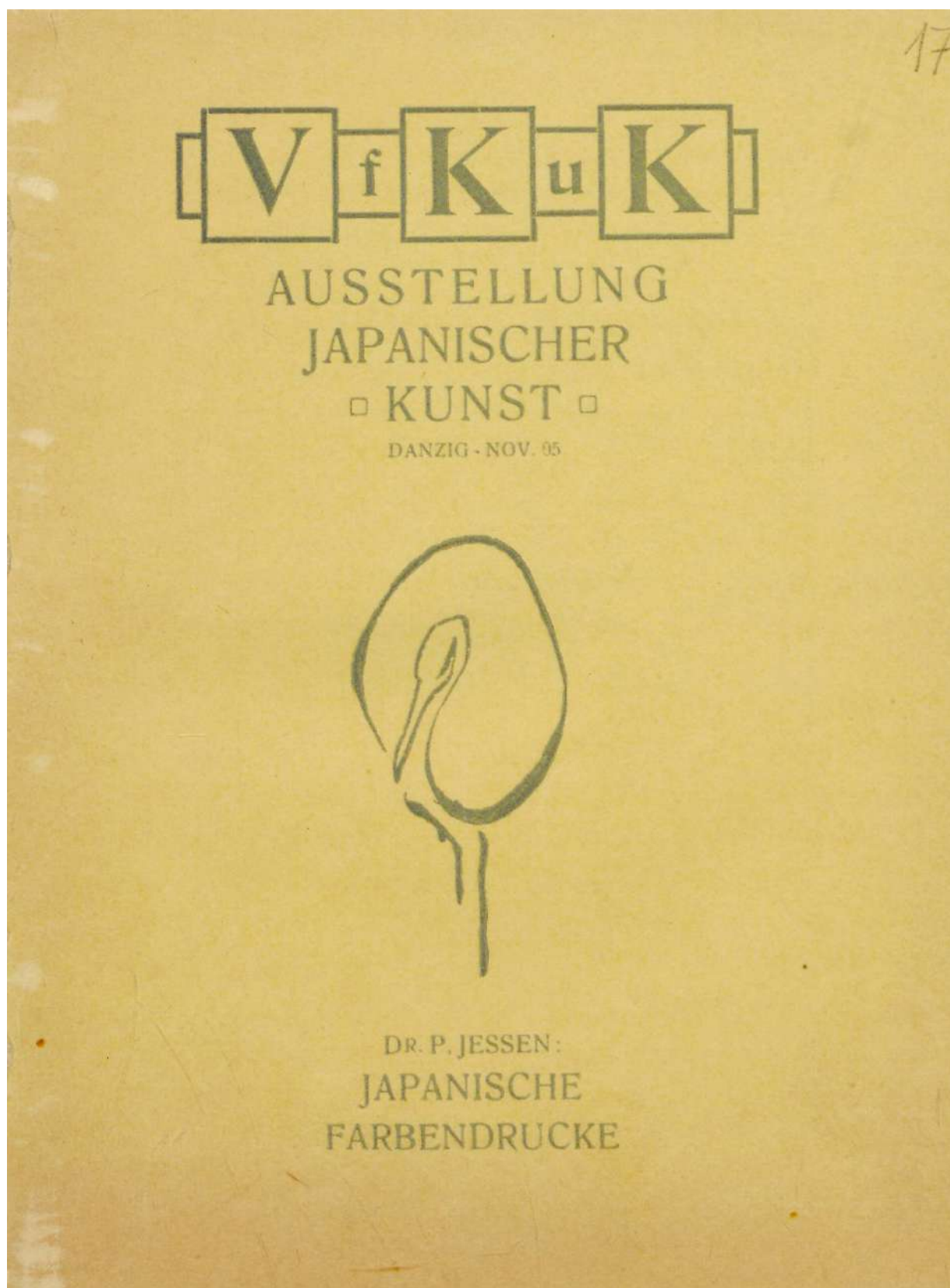
27 Zapewne tożsamy z wymienionym w książce adresowej kupcem Johannesem Momberem, właścicielem firmy August Momber, mieszczącej się przy ul. Łąkowej (Weidengasse) 4. *Neues Adressbuch für Danzig und Vororte 1905*, [Danzig] 1905, Teil I, s. 279.

28 *Neues Adressbuch für Danzig und Vororte 1905*, [Danzig] 1905, Teil I, s. 436 i 207.

29 APG, 361/240, s. 5–7.

5. Program wydarzeń w pierwszym sezonie działalności 1905/1906
Z zasobu Archiwum Państwowego w Gdańsku

6. Strona tytułowa katalogu wystawy sztuki japońskiej, listopad 1905 r., projekt okładki Max Buchholz
Ze zbiorów PAN Biblioteki Gdańskiej

projektów okładki katalogu (il. 6), zaproszenia i biletu był działający w Gdańsku artysta Max Buchholz³⁰.

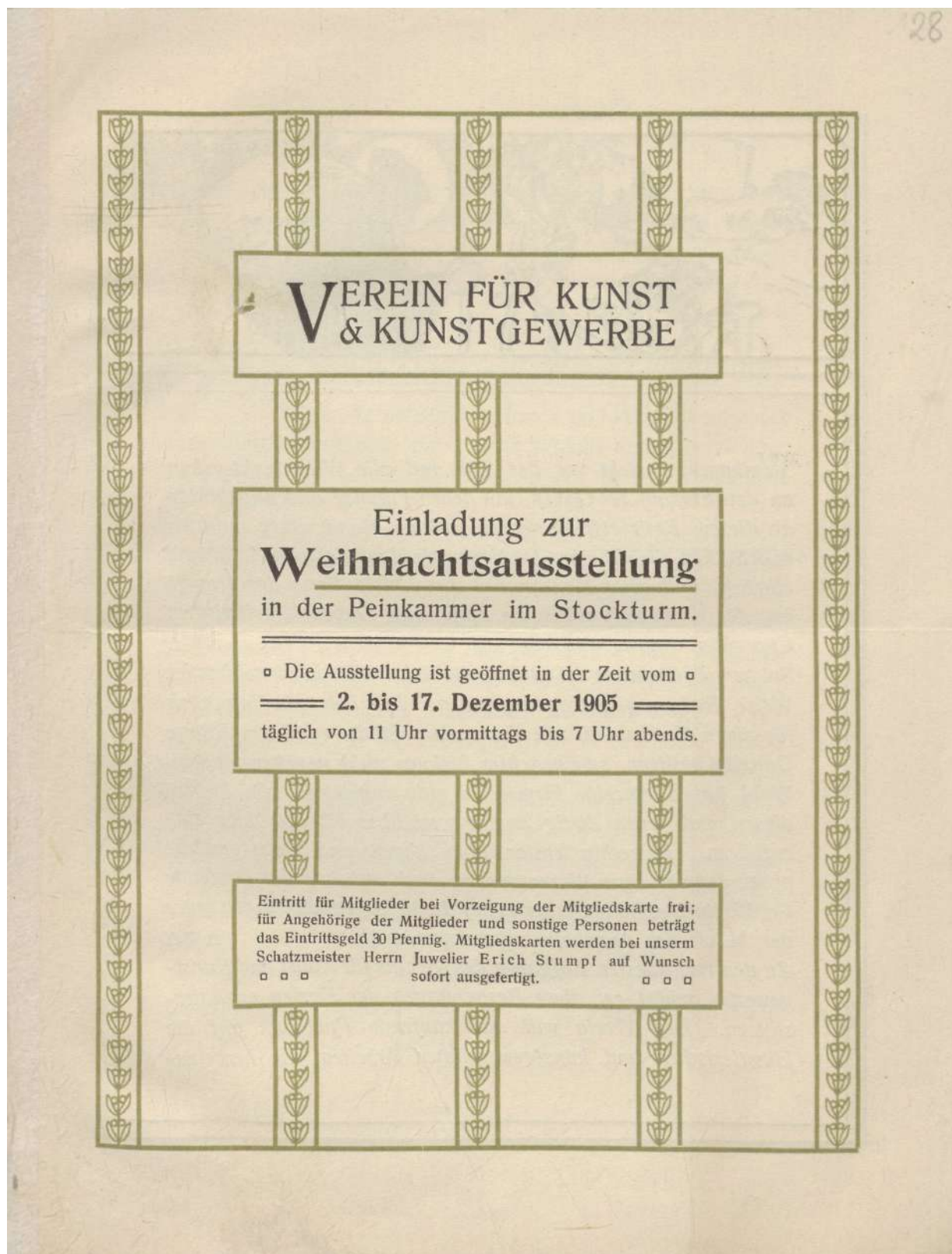
Lista instytucji i osób prywatnych, które udostępniły obiekty, była, jak na pierwsze takie przedsięwzięcie, długa. W tym gronie znalazły się: Biblioteka Królewskiego Muzeum Rzemiosła Artystycznego w Berlinie, czeskie Muzeum Rzemiosła Artystycznego w Libercu (niem. Reichenberg), Centralne Towarzystwo Rzemiosła Artystycznego w Gdańsku (Gewerbliche Zentralverein zu Danzig), a także dr Otto Jaekel, kustosz w Instytucie Geologiczno-Paleontologicznym w Berlinie. Do przygotowania wystawy włączyły się antykwaryaty: Ernsta Arnolda z Drezna, Karla W. Hiersemanna z Lipska, Edmunda Meyera z Berlina, Rex&Co. z Berlina oraz R. Wagnera z Berlina. Z Gdańska obiekty pochodziły ze sklepu Stumpfów, a także ze zbiorów prywatnych członków Towarzystwa.

Druga wystawa odbyła się w pierwszej połowie grudnia 1905 r. i była to bożonarodzeniowa ekspozycja obiektów rzemiosła artystycznego (Weihnachts-Ausstellung kunstgewerblicher Gegenständen) (il. 7). Tego typu wystawy stały się odtąd tradycją Towarzystwa i organizowano je corocznie. W trakcie ekspozycji istniała możliwość zakupu wystawianych prac.

Z kolei w kwietniu 1906 r. zaprezentowano bardzo ważną wystawę „Nowoczesna sztuka drukarska” (Moderne Buchkunst), całkowicie zbieżną z podstawowymi celami Towarzystwa³¹ (il. 8). Zarząd aktywnie, o czym świadczy zachowana korespondencja, poszukiwał partnera, który byłby w stanie ją przygotować. Ostatecznie ekspozycję zrealizowało Niemieckie Towarzystwo Rzemiosł Drukarskich (Deutsche Buchgewerbe-Verein). Wystawie tej, podobnie jak ekspozycji poświęconej drzeworytom japońskim, towarzyszył niewielki katalog, wydany staraniem Towarzystwa Sztuk Pięknych i Rzemiosła Artystycznego. W trakcie jej trwania w Zespole Przedbramia zaprezentowano wybór starodruków z XVI–XVIII w., pochodzący ze zbiorów Biblioteki Miejskiej. W tym samym czasie odbyła się także prezentacja pokonkursowa, stanowiąca rezultat trzech konkursów na pozyskanie projektów. Dotyczyły one projektu karty członkowskiej, szafy na akta Towarzystwa i strony tytułowej programu wydarzeń na rok 1906/1907. Za każdym razem nagrody były symboliczne i stanowiły je dzieła sztuki (Kleinkunstwerke), a udział miał charakter prestiżowy. W warunkach konkursów

³⁰ Max Buchholz (1878, Legnica – 1947, Pegnitz), artysta malarz i grafik, w Gdańsku od 1904 r., od 1908 r. nauczał w Miejskiej Szkole Handlowo-Rzemieślniczej. W okresie Wolnego Miasta Gdańska działał artystycznie bardzo aktywnie. *Danziger Bürgerbuch. Bilder aus Leben und Wirken Danziger Männer und Frauen in Politik, Wirtschaft, Presse, Kunst, Wissenschaft, Volksbildung*, hg. von R. Franke, Danzig 1925, s. 29–30; A. Kuźnicki, *Max Buchholz i jego twórczość artystyczna w Gdańsku*, „Gdańskie Zeszyty Numizmatyczne. Kwartalnik Oddziału Gdańskiego Polskiego Towarzystwa Numizmatycznego”, nr 163, 2021, s. 5–35, M. Gliński, *Max Buchholz*, https://gdansk.gedanopedia.pl/gdansk/?title=BUCHHOLZ_MAX,_artysta_plastyk [dostęp: 10 września 2023].

³¹ APG, 361/96, *passim*.

7. Strona tytułowa katalogu pierwszej wystawy bożonarodzeniowej, grudzień 1905 r.
Ze zbiorów PAN Biblioteki Gdańskiej

8. Strona tytułowa katalogu wystawy nowoczesnej sztuki drukarskiej, kwiecień 1906 r.
Ze zbiorów PAN Biblioteki Gdańskiej

podkreślano społeczne oddziaływanie projektów³². I rzeczywiście jury wyłaniało nowoczesne propozycje, spójne z przyjętą linią wizualną.

Przejdźmy do kolejnej formy aktywności – organizacji wykładów³³. Wszystkie prelekcje, z powodu dużej liczby słuchaczy, odbywały się w wynajętych salach. Towarzystwo korzystało z wnętrza hotelu „Danziger Hof”, siedziby Bractwa Strzeleckiego im. Fryderyka Wilhelma (Friedrich-Wilhelm-Schützenhaus), auli Królewskiej Wyższej Szkoły Technicznej (Königliche Technische Hochschule) oraz auli Szkoły Średniej św. Piotra i Pawła (Oberrealschule zu St. Petri und Pauli) przy placu Hanzy (dzisiejsze I Liceum Ogólnokształcące). Wykłady zazwyczaj rozpoczynały się o godz. 20.00.

Dwa wykłady spośród pięciu przygotowanych w pierwszym roku działalności związane były tematycznie z wystawami. Już w trakcie pierwszej ekspozycji, jako wydarzenie towarzyszące, zorganizowano wykład dr. Petera Jessena, autora eseju w katalogu i dyrektora berlińskiej Biblioteki Królewskiego Muzeum Rzemiosła Artystycznego (Bibliothek des Königlichen Kunstgewerbemuseums), zatytułowany: *Problematyka japońskiej i europejskiej sztuki (Japanische und europäische Kunstprobleme)*. Podczas wykładu prelegent pokazał przezrocza, co było nowoczesnym uatrakcyjnieniem narracji wykładowcy³⁴.

Podobnie postąpiono podczas kwietniowej wystawy poświęconej nowoczesnej sztuce drukarskiej. Jako prelegent zaproszony został dr Gustav Kühl, asystent dyrektora Królewskiego Muzeum Rzemiosła Artystycznego w Berlinie (Kunstgewerbemuseum)³⁵, który wystąpił z wykładem: *Artystyczne dążenia i osiągnięcia nowoczesnej typografii (Künstlerische Bestrebungen und Leistungen in modernen Buchdruck)*. Współorganizatorem prelekcji był Powszechny Związek Przemysłowy w Gdańsku (Allgemeiner Gewerbeverein zu Danzig).

W pierwszym sezonie odbył się także wykład Ottomara Anschütza³⁶, wyroczni w dziedzinie fotografii i prekursora kinematografii. Współorganizatorem był ponownie Związek Przemysłowy. Sam wykład wygłosił syn fotografa, Guido, który omówił historię zakonu krzyżackiego i jego działalność na terenie obecnej prowincji Prusy Zachodnie. Ilustrację

32 Na obecnym etapie kwerend można wskazać rezultaty dwóch konkursów, natomiast trudno podać nazwiska zwycięzców.

33 Organizacja wykładów omówiona zostanie przez autorkę szczegółowo w artykule: *Wykłady gdańskiego Towarzystwa Sztuk Pięknych i Rzemiosła Artystycznego w latach 1905–1913*, w tomie: *Sztuki piękne w Gdańsku w długim XIX wieku* (tom przygotowywany jest wspólnie przez Muzeum Gdańskie i Muzeum Narodowe w Gdańsku).

34 Wykład odbył się 11 listopada 1905 r. w sali hotelu „Danziger Hof”. PAN BG, Od 21390 4°, cz. 1, poz. 21.

35 Wykład odbył się 8 kwietnia 1906 r. w auli Szkoły św. Piotra i Pawła przy placu Hanzy. APG, 361/96, s. 127.

36 Ottomar Anschütz (1846, Leszno – 1907, Friedenau) fotograf, pionier technik fotograficznych i fotografii seryjnej. Twórca prototypu kinematografu. E. Stenger, *Anschütz Ottomar*, [w:] *Neue Deutsche Biographie*, Bd. 1, 1953, s. 308, <https://www.deutsche-biographie.de/pnd11864954X.html#ndbcontent> [dostęp: 12 września 2023].

stanowiły zdjęcia Ottomara i, jak podkreślono w relacji z wykładu, zachwyciły one wyjątkowym pięknem liczną zgromadzoną publiczność³⁷.

Referentami kolejnych wykładów byli nauczyciele akademicy z miejscowej Królewskiej Wyższej Szkoły Technicznej. Prof. Matthaei w styczniu 1906 r. przedstawił referat na temat historii i współczesności rzemiosła artystycznego, a z kolei w marcu słuchacze mogli dzięki prof. Ostendorfowi poznać arkaana sztuki ogrodowej³⁸.

9. Bilet wstępu na zwiedzanie Domu Uphagena, 3 kwietnia 1906 r.

Ze zbiorów PAN Biblioteki Gdańskiej

W kwietniu 1906 r. Towarzystwo zaprosiło do zwiedzania kamienicy należącej do rodziny Uphagenów, po której oprowadzał prof. Carsten (il. 9). Była to pierwsza możliwość zapoznania się szerszej publiczności z wnętrzami jednego gdańskiego, zachowanego w tym stopniu domu, który pięć lat później został przekształcony w muzeum³⁹.

Towarzystwo we wskazanych tu ramach działało jedynie do 1913 r. Już 5 lutego 1913 r. odbyło się walne zebranie członków towarzystwa, w trakcie którego przedyskutowano połączenie z Towarzystwem Sztuk Pięknych i równocześnie rozwiązanie Towarzystwa Sztuk Pięknych i Rzemiosła Artystycznego⁴⁰. Pierwszy wspólny program wydarzeń przygotowano na sezon 1913/1914. Połączone Towarzystwa przyjęły nazwę Towarzystwo Sztuk Pięknych (Towarzystwo Sztuk Pięknych i Rzemiosła Artystycznego), jednak skrótowo nazywano je „Kunstverein”. Prezesem połączonych Towarzystw został Ernst Goeritz, co niewątpliwie świadczy o potencjale, jakim dysponował sam przewodniczący i stojące za nim środowisko. Zresztą bardzo wielu członków Towarzystwa Sztuk Pięknych i Rzemiosła Artystycznego należało do Towarzystwa Sztuk Pięknych.

Zaledwie kilka lat działalności Towarzystwa miało duże znaczenie w kształtowaniu nowoczesnych postaw estetycznych gdańszczan oraz stworzyło okazję do zapoznania się z nowymi trendami w sztuce i rzemiośle artystycznym. Towarzystwo, co wielokrotnie

37 Wykład odbył się 24 listopada 1905 r. w siedzibie Bractwa Strzeleckiego im. Fryderyka Wilhelma. *Die Ordensritter und ihre Burgen*, „Danziger Neueste Nachrichten”, nr 277, 3. Beilage z 25 listopada 1905 r.

38 Pierwszy z wykładów odbył się 12 stycznia 1906 r. w sali hotelu „Danziger Hof”. PAN BG, Od 21390 4°, cz. 1, poz. 230 i 31. Drugi wykład miał miejsce 16 marca 1906 r., w tym samym hotelu. APG, 361/259, s. 101.

39 Na temat historii uphagenowskiej kamienicy zob. W Szymański, *Straty wojenne Domu Uphagena w Gdańsku*, [w:] *idem, Dom Uphagena w Gdańsku. Straty wojenne*, Gdańsk 2020, s. 5–55.

40 APG, 361/248, s. 114.

podkreślano w źródłach z epoki, wniosło ożywczy impuls do gdańskiego środowiska miłośników sztuki i rzemiosła artystycznego. Zastosowało nowe metody pracy z publicznością, w znacznej części aktualne do dzisiaj. W trakcie wystaw oferowano program uzupełniający: wykład, oprowadzanie kuratorskie, pokazy (np. dawnych technik), wydawano katalogi z esejem wprowadzającym. Wszelkie druki towarzyszące wydarzeniom miały elegancką, nowoczesną formę graficzną (dbano o szczegóły, np. podawano nazwy użytych czcionek). Projekty często wyłaniano w drodze konkursów, w których świadomie preferowano projekty o nowoczesnej formie. Z kolei wykłady, wykorzystujące nowe techniki, nierzadko skupiały blisko pół tysiąca osób, co niewątpliwie wpływało na kulturową edukację gdańszczyzan.

Na odrębne podkreślenie zasługuje wyłaniający się na podstawie zachowanej dokumentacji obraz zgranego zespołu osób, które kierowały Towarzystwem. Wymieniana między nimi korespondencja świadczy o dobrych, wręcz przyjacielskich wzajemnych kontaktach. Przewodniczący Ernst Goeritz wyróżniał się pracowitością, systematycznością i nieustępliwym dążeniem do złożonego celu. Jawi się on jako postać o szerokich zainteresowaniach, licznych kontaktach i skonkretyzowanych poglądach estetycznych.

Znaczenie i rola Towarzystwa Sztuk Pięknych i Rzemiosła Artystycznego powinna zostać przywrócona pamięci i znaleźć właściwe miejsce w historii gdańskiego dwudziestowiecznego ruchu stowarzyszeniowego.

BIBLIOGRAFIA

Źródła archiwalne:

Archiwum Państwowe w Gdańsku

361/96

361/240

361/248

361/259

PAN Biblioteka Gdańska

5327/18 [druki programowe Towarzystwa Sztuk Pięknych i Rzemiosła Artystycznego]

6382/23, Verein der Danziger Künstler in der Peinkammer, Juli 1905

Od 21295 8°, 1931–1932 Kunstverein [Programy Towarzystwa Sztuk Pięknych]

Od 21390 4°, cz. 1, Sammlung der Programme, Kataloge und sonstigen Drucksachen des Kunst- und Kunstgewerbevereins [!] zu Danzig 1905–1909.

Personalnachweisung der Danziger Gemeindeverwaltung und mit derselben in Verbindung stehenden Verwaltungen und Anstalten, Jg. 1903, Danzig 1903; Jg. 1905, Danzig 1905; Jg. 1907, Danzig 1907; Jg. 1913, Danzig 1913.

Prasa:

Die Ordensritter und ihre Burgen, „Danziger Neueste Nachrichten”, Nr 277, 3. Beilage z 25 listopada 1905 r.

[nekrolog], „Danziger Neueste Nachrichten”, Nr 203 z 31 sierpnia 1931 r.

Opracowania:

Abramowicz M., Frąckowska A., *Srebra od pokoleń. Zarys dziejów firmy i rodziny Stumpfów*, [w:] *Srebra od pokoleń. Gdańscy złotnicy Stumpfowie 1804–1945*. Katalog wystawy Muzeum Gdańska, red. A. Frąckowska, Gdańsk 2019, s. 13–50.

Barylewska-Szymańska E., Szymański W., *Wydział Architektury Wyższej Szkoły Technicznej w Gdańsku (w latach 1904–1918) i dysertacja Ottona Rollenhagena*, [w:] O. Rollenhagen, *Untersuchung und Beschreibung der Danziger Bürgerhäuser mit besonderer Darstellung der Bauten aus der Zeit der Gotik bis zur Spätrenaissance. Edition der nicht veröffentlichten Dissertation (1910–1915) / Analiza i opis gdańskich kamienic mieszczańskich ze szczególnym uwzględnieniem budowli z czasów od gotyku do późnego renesansu*. Edycja niepublikowanej dysertacji (1910–1915), wyd. E. Barylewska-Szymańska, E. Bauer, D. Popp, W. Szymański, Marburg – Gdańsk 2008.

Bernhardt K., *Oddział Architektury w dawnej Wyższej Szkole Technicznej w Gdańsku (1904–1945)*. *Struktura, wykładowcy, koncepcje*, „Rocznik Historii Sztuki”, R. 35, 2010, s. 115–137.

Bernhardt K., *Stil – Raum – Ordnung. Architekturlehre in Danzig 1904–1945*, Berlin 2015 (Humboldt-Schriften zur Kunst- und Bildgeschichte, Bd. 19).

Breuer G., *Die englischen Vorläufer und die deutsche Kunstgewerbe-Reformbewegung um 1900*, [w:] *100 Jahre deutscher Werkbund 1907/2007*, hg. von W. Nerdinger, München 2007, s. 15–19.

Danziger Bürgerbuch. Bilder aus Leben und Wirken Danziger Männer und Frauen in Politik, Wirtschaft, Presse, Kunst, Wissenschaft, Volksbildung, hg. von R. Franke, Danzig 1925.

Gliński M., *Leksykon biograficzny*, [b.d.], komputeropis.

Handbuch der deutschen Reformbewegung 1880–1933, hg. von D. Kerbs, J. Reulecke, Wuppertal-Hammer 1998.

Hofer S., *Reformarchitektur 1900–1918. Deutsche Baukünstler auf der Suche nach dem nationalen Stil*, Stuttgart–London 2005.

Hartmann K., *Gartenstadtbewegung*, [w:] *Handbuch der deutschen Reformbewegung 1880–1933*, hg. von D. Kerbs, J. Reulecke, Wuppertal-Hammer 1998, s. 289–300.

Kuźnicki A., *Max Buchholz i jego twórczość artystyczna w Gdańsku*, „Gdańskie Zeszyty Numizmatyczne. Kwartalnik Oddziału Gdańskiego Polskiego Towarzystwa Numizmatycznego”, nr 163, 2021, s. 5–35.

Makała R., *Nawiązania do tradycji nowożytnej w ceglanej architekturze wczesnomodernistycznej północnych Niemiec*, „Porta Aurea. Rocznik Instytutu Historii Sztuki Uniwersytetu Gdańskiego”, t. 17, 2018, s. 94–111.

- Meyer H.B., *Hundert Jahre Kunstverein zu Danzig 1835–1935*, Danzig 1935.
- Keyser E., *Baugeschichte der Stadt Danzig*, Köln-Wien 1972.
- Kowalska H., *Powstanie i działalność Towarzystwa Sztuk Pięknych w Gdańsku w świetle jego statutu*, [w:] *Z dziejów kultury Pomorza XVIII–XX wieku. Materiały z seminarium*, Uniwersytet Gdański, 26 X 1999 r., red. J. Borzyszkowski, Gdańsk 2001, s. 64–80.
- Mielnik M., *Towarzystwo Przyjaciół Sztuki w Gdańsku (Kunstverein zu Danzig) 1835–1945. Zarys działalności*, „Rocznik Gdański”, R. 81, 2021, s. 52–70.
- Neues Adressbuch für Danzig und Vororte 1905*, [Danzig] 1905.
- Neues Adressbuch für Danzig und Vororte 1907*, [Danzig] 1907.
- Nieczyporowski R., *U źródeł powstania politechniki w Gdańsku. Przyczynek do biografii Alberta Carstena*, [w:] *Tradycjonalizm i neotradycjonalizm w sztuce XX i XXI wieku na Pomorzu*, red. J. Tarnowski, R. Nieczyporowski, Gdańsk 2012, s. 119–132.
- Pehnt W., *Deutsche Architektur seit 1900*, München 2006.
- Schoemann G., *Das städtische Gymnasium in Danzig von 1858 bis 1908. Festschrift zur Feier des dreihundertundfünfzigjährigen Bestehens*, [Danzig 1908].
- Schollmeier A., *Gartenstädte in Deutschland. Ihre Geschichte, städtebauliche Entwicklung und Architektur zu Beginn des 20. Jahrhunderts*, Münster 1990.
- Selle G., *Geschichte des Design in Deutschland*, Frankfurt am Main – New York 2007.
- Szczerski A., *Wzorce tożsamości. Recepcja sztuki brytyjskiej w Europie Środkowej około roku 1900*, Kraków 2002 (Ars Vetus et Nova, red. W. Bałus, t. 10).
- Szymański W., *Straty wojenne Domu Uphagena w Gdańsku*, [w:] *idem, Dom Uphagena w Gdańsku. Straty wojenne*, Gdańsk 2020, s. 5–55.

Opracowania internetowe:

- Gliński M., *August Friedrich Carl von Brandis*, https://gdansk.gedanopedia.pl/gdansk/?title=BRANDIS_AUGUST_von,_artysta_plastyk [dostęp: 31 lipca 2023].
- Gliński M., *Emil Friedrich Wilhelm Fentzloff*, https://gdansk.gedanopedia.pl/gdansk/?title=FENTZLOFF_EMIL_FRIEDRICH_WILHELM,_artysta_plastyk,_rze%C5%BAbiarz [dostęp: 31 lipca 2023].
- Gliński M., *Heinrich Rickert*, https://gdansk.gedanopedia.pl/gdansk/?title=RICKERT_HEINRICH_I,_polityk,_honorowy_obywatel_Gda%C5%84ska,_by%C5%82y_patron_ulicy [dostęp: 31 lipca 2023].
- Gliński M., *Księgarstwo*, <https://gdansk.gedanopedia.pl/gdansk/?title=KSI%C4%98GARSTWO#> [dostęp: 31 lipca 2023].
- Gliński M., *Max Buchholz*, https://gdansk.gedanopedia.pl/gdansk/?title=BUCHHOLZ_MAX,_artysta_plastyk [dostęp: 10 września 2023].
- Gliński M., *Otto Julius Kafemann*, https://gdansk.gedanopedia.pl/gdansk/?title=KAFEMANN_OTTO_JULIUS,_wydawca [dostęp: 30 lipca 2023].

Gliński M., *Państwowa Rzemieślnicza Szkoła Doksztalująca*; https://gdansk.gedanopedia.pl/gdansk/?title=PA%C5%83STWOWA_RZEMIE%C5%9ALNICZA_SZKO%C5%81A_DOKSZTA%C5%81CAJ%C4%84CA [dostęp: 31 lipca 2023].

Gliński M., *Siegfried (Frido) Badt*, https://gdansk.gedanopedia.pl/gdansk/?title=BADT_SIEGFRIED,_artysta_plastyk [dostęp: 31 lipca 2023].

Gliński M., *Towarzystwo Przyjaciół Sztuki (Kunstverein)*, https://gdansk.gedanopedia.pl/gdansk/?title=TOWARZYSTWO_PRZYJACI%C3%93%C5%81_SZTUKI [dostęp: 28 lipca 2023]

Stenger E., *Anschütz Ottomar*, [w:] *Neue Deutsche Biographie*, Bd. 1, 1953, s. 308, <https://www.deutsche-biographie.de/pnd11864954X.html#ndbcontent> [dostęp: 12 września 2023].

Tulibacki M., *Towarzystwo Sztuk Pięknych w Gdańsku (Kunstverein zu Danzig) w latach 1835–1873. Powstanie, organizacja, wystawy, komputeropis* udostępiony https://www.academia.edu/87746525/Towarzystwo_Sztuk_Pi%C4%99knych_w_Gda%C5%84sku_Kunstverein_zu_Danzig_w_latach_1835_1873_Powstanie_organizacja_wystawy [dostęp: 15 lipca 2023].

O AUTORCE

Ewa Barylewska-Szymańska – historyk kultury materialnej, sztuki i architektury, doktor, zastępca dyrektora ds. merytorycznych Muzeum Gdańskie i pracownik Instytutu Historii PAN (Pracownia Historii Gdańskie i Dziejów Morskich Polski). Jej zainteresowania badawcze koncentrują się na historii architektury i historii wnętrz, rzemiośle artystycznym i życiu codziennym XVIII–XX w. oraz historii ochrony zabytków, muzealnictwa i stowarzyszeń XIX i XX w. w Gdańsku i Europie Północnej. Autorka artykułów naukowych i książek. Redaktorka merytoryczna publikacji naukowych. Kuratorka wystaw muzealnych.

e-mail: e.szymanska@muzeumgdansk.pl